

Рецензія

Рецензія на моногр.: Шпакович О. М. Вплив актів міжнародних організацій на внутрішні правові порядки держав-членів: теорія і практика. — К., 2011.

Останній, п'ятий розділ присвячено співпраці України з міжнародними організаціями. Зокрема, проаналізовано її правові передумови та організаційно-правові механізми, досліджено процес гармонізації законодавства України відповідно до вимог міжнародних організацій. У цьому розділі автор також аналізує новий Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року.

Сформульовані О. Шпакович положення та висновки не лише становлять науковий інтерес, а й можуть бути використані в процесі викладання таких курсів, як міжнародне публічне право, право міжнародних організацій, міжнародне економічне право, а також у міжнародно-правовій діяльності України. Робота може зацікавити науковців, котрі досліджують роль міжнародних організацій у світовому процесі глобалізації.

Високий теоретичний рівень, насиченість багатим фактичним матеріалом, струнка логічна конструкція — всі ці якості рецензованого наукового дослідження виводять його у статус таких, що заслуговують на опублікування.

23

Роль і значення праць Альберіко Джентілі в історії міжнародно-правової науки

«Той, хто хоче обмежити себе рамками сучасної йому дійсності, не зможе цю дійсність зрозуміти» [4, с. 15]. Такий глибокий метафоричний вислів відомого французького дослідника Мішле безпосередньо стосується й міжнародного права, яке значно більше, ніж будь-яка інша галузь права, пов'язане з власною історією, а тому переважно є правом еволюційним.

Яна ПАВКО,
студентка IV курсу спеціальності «міжнародне право»
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження актуальних проблем історії міжнародного права та міжнародно-правової думки завжди було й залишається одним із найважливіших завдань усієї науки міжнародного права. Адже всебічний, комплексний аналіз міжнародно-правових поглядів авторитетних представників політико-правової думки минулого дає можливість чіткіше зрозуміти й творчо осмислити основні парадигми та перспективні тенденції розвитку сучасного міжнародного права. Серед корифеїв цієї науки чільне місце належить італійцю Альберіко Джентілі.

З'ясуванню ролі й місця А. Джентілі в історії міжнародно-правової науки присвячені лише окремі, пере-

важно фрагментарні праці як українських, так і зарубіжних дослідників. Проте, як свідчить їх історіографічний аналіз, комплексних досліджень наукової спадщини італійського вченого в галузі міжнародно-правової науки практично немає. Відповідно, ґрунтовний, системний аналіз політико-правових ідей А. Джентілі в царині науки міжнародного права має значне методологічне, науково-пізнавальне та світоглядне значення.

Академік НАН України В. Грабар зазначив вагому роль дослідника у вивченні важливих аспектів міжнародно-правової думки, одним із перших назвав його фундатором позитивістського напрямку в науці міжна-

родного права. Якщо Гуго Грацій як основоположник природно-правової школи міжнародного права спирався на праці Цицерона, Святого Августина, іспанських і протестантських богословів XV–XVI століть, то А. Джентілі продовжував винятково юридичну традицію, започатковану у XIII столітті глосаторами й розвинену у XIV столітті постглосаторами — Бартолом, Балдом, да Леньяно. На думку В. Грабаря, обидва напрями мали переваги й недоліки, але позитивістська школа була подекуди сміливішою та послідовнішою [6, с. 123–124].

Указані напрями, які, з одного боку, були представлені філософсько-етичними ідеями Г. Гроція, а з другого — суто юридичними, позитивно-правовими поглядами А. Джентілі, зумовили весь подальший рух науки міжнародного права. Варто підкреслити, що у своїй класичній академічній доповіді, представленій на засіданні Інституту права Академії наук СРСР 20 листопада 1945 року, В. Грабар зауважив, що наука міжнародного права в Англії і континентальній Європі розвивалася різними шляхами. Якщо в Європі (особливо в Німеччині) тривалий час домінувала концепція природного права, теоретичні засади якого були сформульовані Г. Гроцієм, то в Англії наука міжнародного права розвивалася в напрямі юридичного позитивізму, закладеного А. Джентілі та його учнем Р. Зьочем. Не применшуючи заслуг Г. Гроція в розвитку науки міжнародного права, В. Грабар, однак, вважав, що поруч із ним почесне місце належить і А. Джентілі, тому що обидва дослідники є родоначальниками двох самостійних напрямів міжнародно-правової науки [2, с. 24–25].

На слушну думку професора, критерієм заснування науки міжнародного права може бути тільки свідоме намагання виокремити міжнародне право в особливу галузь правознавства [2, с. 13].

Незважаючи на те, що проблеми міжнародного права у тій чи іншій площині висвітлювалися й до Гроція (наприклад, Франциском Вітторією, Балтазаром Айалою), лише італієць А. Джентілі (який згодом емігрував до Англії) здійснив одну з перших спроб виокремити вчення про міжнародне право в особливу юридичну дисципліну. Голенд, англійський видавець наукової спадщини А. Джентілі, ще на початку XV століття висловив думку про те, що саме італійського дослідника потрібно визнати засновником науки міжнародного права [1, с. 110]. Як вважає російський дослідник В. Александренко, уважне вивчення праць одного з найвидатніших попередників Гроція не тільки не зможе зменшити світову популярність останнього, а й відкриє можливість належно оцінити його наукові здобутки [1, с. 110].

Італійський учений-кальвініст А. Джентілі (1552–1608 рр.) був гугенотом, через що зазнавав переслідувань із боку папської інквізиції й 1579 року покинув батьківщину. Він оселився в Англії, маючи статус політичного біженця, й згодом став професором римського цивільного та міжнародного права в Оксфордському університеті, а також таємним радником короля Якова I. Перу А. Джентілі належать три праці з міжнародного права: «Про посольства» (1585 р.), «Про право війни» (1598 р.) та «Іспанська адвокатура», яку опублікував 1614 року, вже після смерті дослідника, його брат. Специфіка останньої праці полягала в тому, що в її основу було покладено юридичні висновки, підготовлені Джентілі під час перебування на посаді адвоката Іспанії з питань права морської війни.

На думку академіка Грабаря, якби автору вдалося об'єднати три зазначені праці з міжнародного права, вони могли б скласти цілісну й стрункішу систему цього предмета порівняно із системою міжнародного права, розробленою Г. Гроцієм [2, с. 24].

Зауважмо, що А. Джентілі, розпочавши як викладач читати лекції в Оксфордському університеті, відразу потрапив до кола англійських «цивілістів», котрі працювали лише над питаннями міжнародного права, оскільки

римське право в Англії вже з XIV століття припинило діяти всередині держави стосовно всіх юридичних справ, за винятком церковних та адміралтейських. 1584 року за дорученням уряду Джентілі підготував експертний висновок щодо тодішньої резонансної справи іспанського посла в Англії Б. Мендозі, якого звинуватили у співучасті в організації змови проти королеви Єлизавети [1, с. 114]. На підставі аналізу цього міжнародно-правового інциденту А. Джентілі спочатку виступив із публічною презентацією власної дисертації, а згодом опублікував її у розширеному варіанті під назвою «Три книги про посольства».

У першій книзі італійський учений здійснив спробу з'ясувати характер та особливості функцій посла, поділивши їх на три категорії: публічні, приватні, ділові. У другій частині праці автор розглянув питання переваг, котрі мають дипломатичні агенти. Недоторканністю, на думку А. Джентілі, користуються дипломатичні представники як у державі, де вони акредитовані, так і в тій, територію якої вони рухаються до місця свого призначення. Якщо акредитованого посла буде викрито у шпигунській діяльності або звинувачено в організації змови, він повинен повернутися на батьківщину.

Джентілі вважає, що активним посольським правом можуть користуватися лише монархи, країни, які воюють, проте в жодному разі — пірати, розбійники чи бунтівники.

Якщо дипломатичний агент учиняє злочин, останній не може бути розглянутий судом іноземної держави, проте згідно з традиціями англійської судової практики привілейований статус посла має обмежуватися в цивільних справах. У цьому разі посол повинен підлягати юрисдикції цивільних судів, наприклад, відповідно до договорів, які він може укладати під час свого перебування на дипломатичній службі.

У третій книзі А. Джентілі, зважаючи на складний характер тодішніх дипломатичних відносин, зазначив якісні риси, які повинен мати посол, прагнучи до утвердження власного позитивного іміджу у сфері міжнародно-правових відносин. На його думку, послу необхідно мати гарну зовнішність, гострий, проникливий розум та інтелект, ораторські здібності, широкий світогляд. Посол також повинен бути здатний до швидких суджень та оперативно приймати дипломатичні рішення, мати благородні манери. Він мусить добре знати мову, історію та традиції країни, яка стала місцем його призначення. Рішуча позиція посла, на думку Джентілі, має поєднуватися з розважливістю й витримкою, що є запорукою уникнення помилкових кроків [1, с. 119].

Однак головною працею італійського юриста вважають «Три книги про право війни» (1598 р.), в якій він розглядає причини воєн та способи їх ведення, міжнародні договори та питання набуття території.

У першій книзі дослідження, присвяченого розробці концепції справедливої війни, розглянуто причини воєн, у другій — умови їх ведення, у третій — мирні угоди. Війну А. Джентілі розуміє як конфлікт між збройними силами держав, як збройну боротьбу публічного характеру, тим самим вилучаючи з цього поняття так звані приватні війни. На його думку, війна є «озброєним змаганням», тому що здійснюється не за допомогою слів, а збройними методами. Вона має публічний характер, бо ведеться відкрито між рівними, незалежними сторонами. Саме цим, як вважає А. Джентілі, війна відрізняється від дуелі, приватної війни чи розбою.

Ведення війни має насамперед відповідати принципам міжнародного права та справедливості. Коли ж хоча б однієї з названих умов немає, війна втрачає правомірний характер.

Крім того, А. Джентілі вважає війну правомірною лише в разі, коли вона спричинена справедливими моти-

вами. Такі мотиви він поділяє на три категорії: духовні або релігійні; природні; ті, що є наслідком порушення прав людей.

На думку італійського вченого, війна є природною, коли виникає з причин, які створені самою природою речей, що містяться в колізії інтересів, звичаїв, релігійних вірувань. Війни такого типу мають оборонний характер і виправдані необхідністю власного захисту, обмежуючи доступ до портів, моря або участь у торговельних відносинах [1, с. 122].

Війна матиме справедливий характер лише в разі, якщо викликана порушенням прав іноземною державою або приватними особами. У другій книзі трактату А. Джентілі зазначає, що характер справедливої війни залежить не лише від мотивів, а й від самої суті її ведення. Відповідно до міркувань Цицерона, поняття публічного ворога передбачало, що й на війні ворог повинен визнавати законні права сторін, які воюють. Саме таким ставленням до супротивника він різниться від розбійника. Крім того, А. Джентілі наполегливо захищає принцип попереднього оголошення війни, що відповідає вимогам ще римських звичаїв та канонічного права.

Аналізуючи засоби військових дій, учений вважає за можливе застосування хитрощів, але не припускає віроломства. На його думку, неприпустимим є використання отрути, отруєної зброї. На переконання А. Джентілі, ворогу, який просить про помилування, потрібно зберегти життя, тому що умови капітуляції обмежують права переможця, а перемир'я призупиняє військові дії, проте не припиняє стану війни. Дослідник указує, що полонених не треба вбивати, а поводження з ними не має бути жорстоким, окрім випадків, коли їх обвинувачують у віроломстві чи порушенні законів війни. Доцільно звернути увагу й на те, що А. Джентілі розрізняв комбатантів та намагався обмежити застосування військових дій щодо деяких споруд (храмів) і категорій осіб (жінок, дітей, мирного населення), якщо останні не надають допомогу противнику. Він засуджує розорення храмів і знищення творів мистецтва, та робить єдиний виняток (у вигляді репресалій) за умови, що сам противник не визнає цих принципів. Однак А. Джентілі, відтворюючи практику свого часу, вважає за можливе розруху міст, знищення чи захоплення будь-якої ворожої власності, в тому числі й власності приватних осіб [1, с. 123].

Нарешті, у своїй праці вчений захищає права нейтральних країн та категорій населення. Він припускає існування права на прихисток на нейтральній території, проте противник не може поширювати на неї свої військові дії і навіть проводити через неї своїх полонених.

Слід наголосити, що в своїх міжнародно-правових поглядах А. Джентілі ґрунтувався на ідеї духовної єдності всього людського роду, духовної спільності держав, які становлять єдине політичне суспільство, єдине духовне ціле.

Заслугою А. Джентілі, на думку сучасних вітчизняних дослідників, є те, що він, на відміну від Г. Гроція, наводив юридичні прецеденти не лише з давньої історії, а й із сучасної йому міжнародно-правової практики [6, с. 67]. Проте він не виводив норм міжнародного права з фактичного матеріалу. Сутність правового методу, творчо застосованого А. Джентілі під час вивчення міжнародно-правової проблематики, пояснює В. Грабар: «Спочатку на основі міркувань розуму й справедливості встановлюється норма міжнародного права, яка потім підкріплюється прикладами з історії. Приклади, яких він не схвалює, не примушують його заперечувати норму, яку він вважав справедливою» [2, с. 17]. Тобто метод дослідження у Г. Гроція практично збігається з методом А. Джентілі, в якого голландський юрист запозичив багато прикладів із міжнародного права та цитат відомих римських і грецьких мислителів, присвячених правовим

аспектам міжнародних відносин. До речі, сам Г. Гроцій не заперечував широкого використання ним фактичного матеріалу, зібраного А. Джентілі. Він, зокрема, зазначав, що ґрунтовними працями Джентілі зможуть скористатися багато інших, як і «я, зізнаюся відверто, скористався ними» [2, с. 18].

Значно важливішим від фактологічного підґрунтя праць Г. Гроція був ідейний вплив А. Джентілі на формування методологічних засад наукових праць та правосвідомості голландського юриста. В. Грабар переконливо доводить, що ідея виокремлення міжнародного права в особливу галузь належить не Гроцію, а саме Джентілі [2, с. 17–18]. Потрібно зауважити, що італійський учений ще до Гроція наполягав на необхідності чіткого відокремлення права від політики, на визнанні та обґрунтуванні специфіки міжнародного права як самостійного напрямку юридичних знань. Г. Гроцій, який хоч і усвідомлював конструктивність такого підходу, певною мірою недооцінював політико-правову ідею А. Джентілі, вказуючи, що «ніхто до цього часу не викладав цілісно й послідовно те право, яке визначає відносини між багатьма народами та їхніми правителями» (Пролегомени, 1). Висловлюючи критичні зауваження на адресу А. Джентілі, Г. Гроцій, утім, зазначав, що ґрунтовними працями італійського вченого, які він використав, розглядаючи міжнародно-правові погляди дослідників минулих століть, зможуть «скористатися знавці міжнародних відносин» (Пролегомени, XXXVIII).

На відміну від Г. Гроція, який загалом ототожнював норми приватного й міжнародного права, А. Джентілі вважав, що природа міждержавних відносин є істотно відмінною від приватно-правових, а тому застосовувати норми приватного права у міждержавних відносинах потрібно лише в разі, коли це доцільно й можливо [5, с. 16]. Він підкреслював: «Якщо приватна особа скоїть щось стосовно приватної особи, це відразу може бути виправлене велінням уряду, але того, що скоїв государ щодо іншого государя, не виправить ніхто» [2, с. 20].

Отже, праці Альберіко Джентілі мали значний вплив на формування науки міжнародного права. Саме він чітко сформулював та юридично обґрунтував принцип суверенної рівності суб'єктів міжнародного права, розробив міжнародно-правову концепцію справедливої війни. Лише А. Джентілі з-поміж усіх попередників Г. Гроція продемонстрував усвідомлення необхідності виокремити міжнародне право в особливу юридичну дисципліну. Саме тому варто погодитися з авторитетною думкою академіка В. Грабаря, який переконливо стверджував, що тільки Альберіко Джентілі можна протиставити Гуго Гроцію як «творцю науки міжнародного права» [2, с. 13].

Джерела

1. *Александренко В.* Очерки по истории науки международного права. А. Джентили и Г. Гроций / Журнал Министерства народного просвещения. — 1906. — № 5. — С. 109–124.
2. *Грабарь В. Э.* Гуго Гроций и Альберико Джентили как представители двух направлений в науке международного права / Известия Академии наук СССР. Отделение экономики и права. — 1946. — № 1. — С. 13–25.
3. *Гроций Гуго.* О праве войны и мира — М.: Ладомир, 1994. — 868 с. — [Репринт с издания 1956 г.].
4. *Нгуен Куок Динь, Дайе П., Пелле А.* Международное публичное право: В 2-х т. — Т.1. — Формирование международного права / Пер. с фр. — К.: Сфера, 2000. — 440 с.
5. *Павко Я.* Гуго Гроцій — один із засновників науки міжнародного права / Віче. — 2011. — № 6. — С. 15–16.
6. *Савчук К. О.* Міжнародно-правові погляди академіка В. Е. Грабаря / Монографія. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. — 128 с.